

РЯШКО О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

ДЕМКІВ М. О.,

слухач магістратури
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

КОРПАН І. М.,

слухач магістратури
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.132.132:343.14

ОСВІДУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: СУТНІСТЬ І МЕЖІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ

У статті розглядаються дискусійні питання щодо видів освідування як самостійної слідчої (розшукової) дії у світлі Кримінального процесуального кодексу України та можливості його проведення у примусовому порядку. Зосереджується увага на актуальних питаннях визначення кола осіб, які підлягають освідуванню у кримінальному судочинстві України, та аргументується можливість застосування примусу щодо них.

Ключові слова: слідчий, слідчі (розшукові) дії, освідування, спеціаліст, кримінальне судочинство, процесуальний примус.

В статье рассматриваются дискуссионные вопросы по поводу видов освидетельствования как самостоятельного следственно (розыскного) действия в свете Уголовного процессуального кодекса Украины и возможности его проведения в принудительном порядке. Акцентируется внимание на актуальных вопросах определения круга лиц, которые подпадают под освидетельствование в уголовном производстве Украины, и аргументируется возможность применения принуждения по отношению к ним.

Ключевые слова: следователь, следственные (розыскные) действия, освидетельствование, специалист, уголовное производство, процессуальное принуждение.

The article discusses the discussion issues regarding the types of study as an independent investigative (search) action in the light of the Criminal Procedural Code of Ukraine and the possibility of conducting it in a compulsory manner. The focus is on topical issues of determining the range of persons subject to criminal prosecution in Ukraine and arguing the possibility of applying coercion towards them.

Key words: investigator, investigators (investigators), testimony, specialist, criminal justice, procedural coercion.

Вступ. У гл. XX Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) передбачено ряд слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання (збирання) доказів чи перевірку вже отриманих доказів у кримінальному провадженні. До таких слідчих (розшукових) дій згідно зі ст. 241 КПК України належить, зокрема, освідування особи, якому в кримінальному процесуальному законодавстві України відведено особливе місце. Сьогодні важливою є більш детальна правова регламентація процесуальних, організаційних і тактичних заходів, які застосовуються під час проведення освідування, з метою підвищення його ефективності. У процесі доказування сторона обвинувачення з метою встановлення істини у кримінальному провадженні проводить слідчі (розшукові) дії, інститут яких зазнав суттєвих змін, що потребує їх наукового дослідження та зумовлює актуальність цієї проблеми.

Слідчі (розшукові) дії, відповідно до чинного КПК України, можуть проводитися в гласному та негласному порядку. Однією із слідчих (розшукових) дій є освідування особи. Окремі положення цієї правової норми викладені не досить чітко та однозначно. Це викликає певні ускладнення у їх реалізації на практиці, потребує наукового тлумачення та обґрунтування пропозицій щодо подальшого вдосконалення цієї статті КПК, що зумовлює актуальність розглядуваних питань.

Дослідження проблемних питань щодо засобів забезпечення освідування привертало увагу вітчизняних і зарубіжних науковців, таких як Ю.П. Аленін, А.Я. Дубинський, В.О. Коновалова, М.М. Михеєнко, М.А. Погорецький, В.М. Тертишник, К.О. Чаплинський, С.А. Шейфер, М.Є. Шумило та інші. Процесуальні та організаційні питання проведення освідування привернули увагу таких науковців, як В.І. Галаган, В.А. Колесник, І.В. Кубарев, О.П. Кучинська, Д.П. Письменний, М.А. Погорецький, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, К.О. Чаплинський, М.Є. Шумило та інші. Ними висвітлюються поняття, підстави проведення і учасники освідування, особливості використання спеціальних знань. Дотепер у наукових працях повною мірою не досліджено інститут освідування у кримінальному провадженні, не вирішено проблемні питання, що виникають під час примусового проведення цієї слідчої (розшукової) дії в процесі досудового розслідування в кримінальних провадженнях.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування фактичних і правових підстав освідування, видів освідування, порядку оформлення результатів його проведення, аналіз проблемних питань і подальше правове врегулювання цієї слідчої (розшукової) дії, визначення окремих проблем, що виникають під час здійснення освідування в примусовому порядку.

Результати дослідження. Під час досудового розслідування з метою встановлення істини, захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень слідчий, прокурор прагнуть відновити картину минулої події. Ефективність досудового розслідування безпосередньо пов'язана з проведенням слідчих (розшукових) дій, розумінням особливостей вирішуваних ними завдань збирання, перевірки, дослідження, оцінки і використання доказів із метою встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження. Слідчі дії сприяють здійсненню завдань кримінального судочинства не безпосередньо, а опосередковано – через досягнення своїх безпосередніх завдань, зумовлених отриманням слідчим реально існуючої в слідах злочину інформації. Причому слідчий зацікавлений у результативності проведених ним слідчих (розшукових) дій, яка визначається отриманням максимуму або частини потенційно можливої доказової інформації. [1, с. 264].

Однією із слідчих (розшукових) дій є освідування. Порядок, умови і правила освідування визначаються ст. 241 КПК України. Його проведення можливе за наявності фактичних та юридичних (правових) підстав. Під фактичними підставами прийняття рішення про проведення цієї слідчої (розшукової) дії розуміють наявність певної інформації, що на тілі особи (підозрюваного, потерпілого, свідка) можуть бути виявлені сліди кримінального правопорушення або особливі прикмети. Юридичною підставою проведення цієї слідчої дії є постанова прокурора (ч. 2 ст. 241 КПК України). Він може винести її за власною ініціативою або за клопотанням слідчого, і вона є обов'язковою для освідуваного. За необхідності освідування може проводитися в примусовому порядку.

Звернення слідчого з клопотанням до прокурора для отримання постанови про проведення освідування зумовлюється суттєвим втручанням в особисті права людини передусім на її тілесну недоторканність та особисту свободу, необхідністю убезпечити від розголошення відомості про інтимні сторони її життя, наявністю на тілі ознак хвороби та іншим.

Відповідно до ст. 241 чинного КПК України освідування здійснює слідчий, а за необхідності він може залучити судово-медичного експерта або лікаря. Подальше викладення цієї статті відбувається в традиційній формі «освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем ...». Результати освідування мають відображатися у протоколі, який є процесуальним документом. Обов'язок його складання покладається на слідчого, який проводив відповідну процесуальну дію (ч. 1 ст. 106 КПК України).

Отже, сьогодні може йтися лише про один вид освідування – слідче, проводити яке може тільки слідчий (прокурор), а не лікар, навіть за згодою освідуваної особи. Як і будь-яка інша слідча (розшукова) дія, освідування може проводитися за участю спеціаліста (судово-медичного експерта або лікаря). Проведення освідування за участю судово-медичного експерта може бути більш результативним. Освідування передбачає необхідність і можливість оголення тіла (або його частин) освідуваної особи. У цьому зв'язку спостерігається обмеження права особи на її тілесну недоторканність, що враховано законодавцем у визначенні правил його проведення. Під час проведення освідування забороняється застосовувати дії, що принижують гідність людини або небезпечні для неї. Якщо освідуванню підлягає особа іншої статі, його проведення доручають слідчому відповідної статі. Проведення освідування часто пов'язано з необхідністю встановити на тілі людини подряпини, сліди укусів, хірургічних операцій, крові тощо. Це потребує використання спеціальних знань у галузі медицини. Водночас треба зазначити, що судово-медичний експерт і лікар підходять до освідування більшою мірою з медичного погляду і менше уваги звертають на встановлення та фіксацію особливих прикмет і слідів, які можуть надалі мати значення для проведення траєологічних досліджень із метою встановлення механізму заподіяння тілесних ушкоджень.

Згідно з чинним КПК України слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого з метою виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. Сліди кримінального правопорушення є результатом контакту особи, яка підлягає освідуванню, з іншою людиною (сліди крові, волосся, мозкової речовини); засобами вчинення кримінального правопорушення (сліди порохи, мастила), предметами обстановки місця злочину (скла) або домашньою твариною (укуси, подряпини, шерсть). Особливі прикмети зазвичай доступні для спостереження та привертають увагу, надають можливість виділити одну людину з-поміж групи інших, вони можуть бути вродженими або набутими. Як особливі прикмети можуть розглядатися татування та сліди перенесених пластичних операцій.

Зауважимо, що законодавче врегулювання порядку проведення освідування недосконале: бракує чіткості у визначенні мети й завдань цієї слідчої (розшукової) дії, видів освідування і процесуального порядку їх провадження, у формулюванні фактичних підстав його проведення; відсутня процесуальна регламентація порядку провадження примусового освідування.

Від своєчасності та якості проведення освідування в багатьох випадках залежить успіх у розкритті та розслідуванні злочинів.

Безпосередньою метою освідування згідно з чинним КПК України є виявлення на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет. Натомість завданням освідування є виконання відповідно до вимог процесуального закону комплексу процесуальних дій, спрямованих на пошук слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет. Ст. 241 КПК України визначено, що освідуванню може бути підданий підозрюваний, свідок чи потерпілий, які зазвичай добровільно погоджуються на проведення освідування. Однак на практиці досить часто мають місце випадки

незгоди зазначених осіб на участь у проведенні цієї слідчої дії, у зв'язку з чим постає питання про допустимість застосування примусу. У чинному КПК України законодавець уперше закріпив можливість проведення освідування примусово у разі відмови особи пройти його добровільно. Примус можна розділити на психічний, тобто законний психологічний вплив на інтелектуальну, емоційну та вольову сфери підозрюваного, потерпілого, свідка з метою спонукати виконати вимоги закону щодо освідування, та фізичний – законний фізичний вплив, що застосовується до підозрюваного, потерпілого, свідка всупереч його волі з метою примусити виконати вимоги закону щодо освідування у разі відмови виконати ці дії добровільно. Застосування до зазначених осіб заходів процесуального примусу та дотримання прав громадян у кримінальному провадженні регламентовано у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [2].

Питання про можливість примусового освідування підозрюваного, потерпілого і свідка є дискусійним у науці кримінального процесу та правоохоронній практиці. Зазначених осіб можна поділити на дві групи: ті, що мають особистий інтерес у провадженні (підозрюваний, потерпілий), та особи, що не мають такого інтересу (свідки). Перша група осіб також не однорідна. Підозрюваний як процесуальна фігура здебільшого не зацікавлений у встановленні істини у кримінальному провадженні. У нього відсутнє бажання добровільно піддатися освідуванню у разі, якщо на його тілі можуть бути виявлені сліди кримінального правопорушення або особливі прикмети, що мають значення для його розкриття. На відміну від підозрюваного, потерпілий, навпаки, зацікавлений у відновленні своїх порушених прав та інтересів, тому добровільно погоджується на освідування.

Окрему групу становлять свідки. Здебільшого вони незацікавлені в результатах справи, але їх показання сприяють встановленню обставин злочину з метою його розкриття. Освідування такої особи зазвичай здійснюється для встановлення, що саме вона була свідком злочину, але це заперечує. Підозрюваний або потерпілий можуть вказати на особу, яка спостерігала подію злочину, і назвати особливі прикмети на оголених частинах тіла, які вони запам'ятали [3, с. 7–8].

Залежно від особистого інтересу зазначених осіб у теорії та на практиці по-різному вирішується питання щодо можливості застосування фізичного примусу для їх освідування.

В.М. Тертишник пропонує такі умови застосування примусу: 1) достатні дані, які дають підстави вважати, що на тілі певної особи є сліди злочину або інші ознаки; 2) якщо вивчення та закріплення таких слідів чи ознак має незамінне доказове значення у справі; 3) якщо особа відмовилась від добровільного освідування; 4) дії з примусового освідування не повинні зашкодити здоров'ю особи, яка піддається освідуванню; 5) під час провадження освідування обов'язкова присутність лікаря; 6) примусове освідування має проводитись за вмотивованою постановою слідчого і, як правило, із санкції прокурора, за винятком невідкладних випадків [4, с. 277].

Звернемо увагу на те, що у законі однозначно не визначено ні мету, ні завдання освідування. Незважаючи на те, що кримінальне процесуальне законодавство України не передбачає проведення освідування для встановлення алкогольного сп'яніння особи, у теорії та на практиці кримінального процесу питання про підстави проведення освідування у випадках, коли необхідно встановити стан людини, залишається дискусійним. Звертається увага на те, що визначення метою освідування встановлення слідів кримінального правопорушення відповідає потребам практики, оскільки їх виявлення на тілі чи одязі конкретної людини може свідчити про таке: спробу проникнення на місце вчинення кримінального правопорушення; спробу вчинення кримінального правопорушення; виготовлення або підготовку знарядь кримінального правопорушення; перебування особи в певному місці, зокрема на місці події; характер дій, спрямованих на досягнення кримінального протиправного результату; контакт злочинця із жертвою кримінального правопорушення чи об'єктами посягання; боротьбу злочинця з потерпілим; характер дій, спрямованих на приховування кримінального правопорушення. Обґрунтовано, що мета та завдання освідування хоча й взаємозалежні між собою категорії, але є різними за своєю сутністю. Наприклад, метою освідування, яку пропо-

нуємо визначати як безпосередню, є виявлення на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. Загальною метою освідування як слідчої (розшукової) дії є формування доказів, зафіксоване у протоколі освідування. Натомість завданням освідування є виконання відповідно до вимог процесуального закону комплексу процесуальних дій, спрямованих на пошук слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, до яких належать не лише ознаки зовнішності (будова і розвиток тіла людини, зовнішній вияв функцій організму), які можна сприймати на чуттєвому рівні та які надають можливість установлювати тотожність конкретної особи під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, але й одяг загалом, його окремі предмети та елементи.

Застосування технічних засобів фіксування процесу й результатів освідування здійснюється за наявності такої потреби, до того ж зафіксованими на фотознімках чи у відеозаписі можуть бути не всі події, що відбувалися під час проведення слідчої (розшукової) дії, а лише сліди чи інші ознаки на тілі освідуваної особи, для виявлення яких і призначалося освідування, або місця, на яких таких ознак немає, хоча до початку слідчої дії передбачалася їх наявність. Результати застосування технічних засобів фіксування оформлюються як додатки до протоколу і додаються до матеріалів провадження, але ті зображення, демонстрація яких стороннім особам може розглядатися як образлива для освідуваної особи, зберігаються в запечатаному і завіреному підписом слідчого, прокурора конверті. З матеріалами провадження такі додатки до протоколу для ознайомлення нікому з його учасників не надаються і можуть бути надані лише суду під час судового розгляду.

Висновки. Загальною метою освідування як слідчої (розшукової) дії є формування доказів, зафіксоване у протоколі освідування. Натомість завданням освідування є виконання відповідно до вимог процесуального закону комплексу процесуальних дій, спрямованих на пошук слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, до яких необхідно зарахувати не лише ознаки зовнішності (будову і розвиток тіла людини, зовнішній прояв функцій організму), які здатні сприйматися на чуттєвому рівні й дають змогу забезпечувати встановлення тотожності конкретної особи під час розкриття й розслідування злочинів, але й одяг загалом, його окремі предмети та елементи.

Освідування як процесуальний засіб інформаційного забезпечення розслідування завжди має проводитись слідчим, що здійснює кримінальне провадження за конкретним фактом кримінального правопорушення. До проведення освідування може залучатись судово-медичний експерт, лікар або інша особа, що володіє спеціальними знаннями в певній галузі. Освідування, що супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється слідчим або за його дорученням іншою особою тієї ж статі, що й освідуваний. З огляду на викладене вище вбачається за доцільне визначити спільні підстави примусового освідування для підозрюваного, потерпілого та свідка, незважаючи на різницю їхнього процесуального статусу, за умови, якщо вичерпано всі можливі засоби переконання осіб щодо проведення цієї процесуальної дії. Процесуальний примус не має перевищувати ступінь небезпеки для життя і здоров'я освідуваної особи. Застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів повинно відбуватися лише у випадках та на умовах, передбачених чинним законодавством, і за обов'язковою участю судмедексперта чи лікаря у приміщенні експертного закладу або медичної установи із врученням освідуваній особі копії протоколу освідування відповідно до вимог ч. 5 ст. 241 КПК України.

Список використаних джерел:

1. Томин С.В. Вибір належної слідчої (розшукової) дії як фактор, що впливає на досягнення окремих завдань доказування у кримінальній справі. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 27 листопада 2013 р.). С. 260–265.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakonl.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043.

3. Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі України: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Дніпропетровськ, 2010. 473 с.
4. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. Освідування і право особи на недоторканність. Часопис НУ «Острозька академія». Серія: «Право». 2011. № 1 (3). 13 с.
5. Ключуряк С.С. Межі процесуального примусу при проведенні освідування у кримінальному провадженні. Форум права. 2012. № 4. С. 464–469. URL: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journas/FP/2012-4/12kssukr.pdf>.
6. Стахівський С.М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів: наук.-практ. посібник. К.: «Атіка», 2009. 64 с.
7. Лук'янчиков Є.Д. Примусове освідування у кримінальному провадженні. Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матер. VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 грудня 2015 р.) / Ред. кол.: проф. В.Д. Берназ, проф. Є.Л. Стрельцов, проф. Н.А. Орловська, доц. Н.В. Неледва. Одеса: «Фенікс», 2015. С. 142–145.
8. Дуфенюк О.М., Кунтій А.І. Правова регламентація проведення освідування: проблеми та шляхи вирішення. Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія: «Юридична». 2015. № 4. С. 298–306.

СМОЛЯНІНОВА О. Я.,

здобувач

(Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна»)

УДК 343.98

СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З УХИЛЕННЯМ ВІД СПЛАТИ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ

Стаття присвячена кримінальним правопорушенням, пов'язаним з ухиленням від сплати митних платежів. Запропоновано авторське розуміння способу вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів. Розкрито особливості способів учинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, наведено типові способи вчинення цих правопорушень. Визначено роль та значення способу вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів.

Ключові слова: ухилення від сплати митних платежів, криміналістична характеристика, спосіб вчинення кримінального правопорушення, розслідування, митний кордон.

Статья посвящена уголовным правонарушениям, связанным с уклонением от уплаты таможенных платежей. Предложено авторское понимание способа совершения уголовных правонарушений, связанных с уклонением от уплаты таможенных платежей. Раскрыты особенности способов совершения уголовных правонарушений, связанных с уклонением от уплаты таможенных платежей, приведены типичные способы совершения таких правонарушений. Определена роль и значение способа совершения уголовных правонарушений, связанных с уклонением от уплаты таможенных платежей.

Ключевые слова: уклонение от уплаты таможенных платежей, криминалистическая характеристика, способ совершения уголовного преступления, расследование, таможенная граница.

